

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

Дипломна робота
магістра

з теми: **«Українська преса про суспільно-політичне життя в Києві
у 1905 – 1907 рр.»**

Виконав: студент II курсу, групи Ist1-M22
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Святий Артур Володимирович

Керівник Федьков О.М.,
доктор історичних наук, професор

Кам'янець-Подільський, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Історіографія проблеми.....	7
1.2. Джерельна основа роботи	14
1.3. Методологія дослідження	17
РОЗДІЛ II. КИЇВ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ В 1905 Р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИКИ)	20
2.1. Київ – визначний політичний, економічний і культурно-духовний центр українських земель.....	20
2.2. Розгортання українського національного руху в Києві у 1905 р.....	26
2.3. Російські політичні організації в місті	35
2.4. Євреї та поляки Києва в суспільно-політичному житті	47
РОЗДІЛ III. ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ КИЄВА В 1906–1907 РР. У СВІТЛІ ПРЕСИ	54
3.1. Українці в суспільно-політичних процесах міста в період виборів і діяльності I і II Державних Дум	54
3.2. Російські політичні організації в місті в 1906–1907 рр.....	63
3.3. Єврейський і польський політичні рухи в Києві	75
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	91
ДОДАТКИ	
Додаток А. Демонстрація перед Київською міською думою, 18 жовтня 1905 р.	
Додаток Б. Обкладинка видання Київського клубу російських націоналістів.	
Додаток В. Поштівка, присвячена виборам до I Державної думи (1906 р.)	
Додаток Г. Колектив газети «Рада»	

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

Бунд – Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії

ГЖУ – губернське жандармське управління

Група УСД – Група Українська соціал-демократія

ЄСДРП «ПЦ» – Єврейська соціал-демократична робітнича партія «Поалей Ціон»

ЄТРП – Єврейська територіалістська робітнича партія

«Єврейський Союз» – «Союз для досягнення повноправ'я єврейського народу в Російській імперії»

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НД (ендеція) – «Партія угоди», «Партія крайова», народові демократи

ПСР – Партія соціалістів-революціонерів

РСДРП – Російська соціал-демократична робітнича партія

РУП – Революційна українська партія

СВУ – Союз визволення України

СДКПіЛ, польські соціал-демократи – Соціал-демократія Королівства Польського і Литви

СЄРП – Соціалістична єврейська робітнича партія

СРН – «Союз русского народа»

ССРП «ПЦ» – Сіоністсько-соціалістська робітнича партія «Поалей Ціон»

УРП – Українська радикальна партія

УСД Спілка, УСДС, Спілка – Українська соціал-демократична спілка РСДРП

УСДРП – Українська соціал-демократична робітнича партія

УСП – Українська соціалістична партія

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сьогодні соціально-політична проблематика є важливим напрямом досліджень в історичній науці. Велика увага приділяється вченими періодам державного розвитку, а також епохам, коли створювалися передумови для створення української держави. Важливе політичне, економічне, культурно-духовне значення у цих процесах займав Київ. Значення «матері міст руських» в роки російської революції 1905–1907 рр. розуміли представники російської імперської влади, українського національного руху та діячі інших етнічних і політичних спільнот, що проживали там. Сьогодні місто-столиця України відіграє важливу роль – у боротьбі проти сучасної Росії, яка здійснює агресію і прагне захопити передусім Київ. А тому вважаємо важливим дослідити суспільно-політичне життя центру Наддніпрянської України, Київського генерал-губернаторства, Правобережної України на початку ХХ ст., в минулі епохи, а саме в роки першої російської революції 1905–1907 рр. на основі матеріалів української преси.

Відзначимо, що цей період відзначається жвавим соціально-політичним розвитком всіх українських земель і, зокрема Києва, коли суспільство переживало прогресивні та суперечливі зміни. Особливістю життя міста того часу, як і всієї Наддніпрянської України, є утвердження національної преси. Процес формування українських друкованих видань відбувався за складних суспільно-політичних та економічних умов. Ці ж умови мали вплив на виникнення, формування та діяльність українських, російських, польських та єврейських політичних партій і громадських організацій, які в період революції зіткнулись у передвиборчій боротьбі до I та II Державних дум. Завдяки пресі активізувався рух національно свідомої інтелігенції зазначених етнічних спільнот. Також перші українські видання, як «Хлібороб», «Громадська думка»/ «Рада», «Маяк», партійна преса сприяли національному піднесенню, появі на території міста культурно-просвітницьких організацій, клубів, гуртків. А тому вибір теми дослідження зумовлений необхідністю

систематизувати і узагальнити суспільно-політичну історію Києва часів революції 1905–1907 рр. на основі матеріалів української преси. Актуальність проблематики роботи посилюється відсутністю спеціального комплексного дослідження репрезентативності газетами суспільно-політичного життя міста у той час. Саме в цьому полягає актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження визначена з урахуванням стану наукової розробки теми, її актуальності і полягає у дослідженні суспільно-політичного життя в Києві на основі української газетної періодики 1905–1907 рр.

Мета дослідження обумовила такі завдання:

- 1) проаналізувати історіографію проблеми та з'ясувати ступінь її дослідженості;
- 2) охарактеризувати джерельну базу дослідження, визначивши основні групи джерел та рівень їх репрезентативності;
- 3) з'ясувати методологію, на основі якої здійснювалося дослідження;
- 4) вивчити умови розвитку та функціонування української преси загалом в Наддніпрянській Україні та зокрема в Києві;
- 5) проаналізувати тематику, висвітлення на сторінках української преси актуальних тем, пов'язаних із українським національно-визвольним рухом в суспільно-політичному житті Києва в революційний період;
- 6) з'ясувати основні аспекти розгортання російських політичних організацій в Києві у 1905–1907 рр.;
- 7) проаналізувати умови та специфіку діяльності польських та єврейських політичних та громадських організацій в період, який вивчається на матеріалах української преси.

Об'єктом дослідження є інформаційні ресурси української газетної періодики 1905-1907 рр. які відображають суспільно-політичне життя Києва в цей період.

Предметом дослідження є суспільно-політичні тенденції створення, формування та розвитку українських, російських, єврейських й польських

партій та громадсько-політичних організацій м. Києва як структурних елементів життя міста на основі матеріалів української преси; також їх функціонування і взаємовпливи у боротьбі за оволодіння суспільною свідомістю киян.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1905–1907 рр., тобто від розгортання революційних подій в січні 1905 р. і до згорання революції в 1907 р. після закриття II Державної думи.

Географічні межі дослідження визначаються законодавчо закріпленими межами території Києва досліджуваного періоду з урахуванням динаміки зростання площі та адміністративно-територіальних трансформацій міста за рахунок систематичного приєднання до нього промислово розвинених передмість, робітничих поселень та дачних районів.

Практичне значення полягає у можливості використання матеріалів роботи при написанні статей, спеціальних курсів з історії України, журналістики.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження висвітлено в першій науковій публікації на тему «Політична боротьба в Києві під час виборів у II Державну думу (за матеріалами ліберально-демократичної газети «Рада»»). Матеріал розміщено в збірнику «Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарницький (відп. ред.), О.В. Віннічук та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2023. Вип.20. Ч.2.

Структура дослідження. Матеріал дослідження викладено у проблемно-хронологічній формі. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (156 позицій), додатків (4 рисунка). Загальний обсяг дослідження становить 106 сторінок, основний зміст викладено на 90 сторінках.

ВИСНОВКИ

Отже, здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

З'ясовано, що історіографія питання є доволі широкою і такою, що з певними застереженнями, дозволяє реалізувати мету та завдання дослідження. Перші спроби вивчення історії зародження та функціонування української преси були здійсненні на початку ХХ ст., а отже це здійснювали самі працівники «Громадської думки»/«Ради». Наступним етапом для історіографії нашого дослідження є радянський період, коли звернули перш за все увагу на пресу, що видавали соціалістичні, радикальні, більшовицькі партії, а матеріали інших видань таврувалися, як буржуазні. В той же час видавалося ряд робіт, зокрема й в еміграції, які стосувалися теми нашого роботи. Новий етап в дослідженні нашої проблеми розпочався після 1991 р. В цей період увага дослідників преси зосереджується, головним чином, на її історії, вивченні репрезентативності газетних матеріалів, на проблемних питаннях політичної, суспільної та етнічної історії нашої країни, її окремих регіонів, а також на практично недосліджених темах, якими є сьогодні суспільно-політичні аспекти життя Києва в 1905–1907 рр. Водночас варто констатувати, що окремі проблеми висвітлені недостатньо або ж побіжно. Також аналізуючи весь масив історіографії можемо зауважити, що інформативний потенціал української періодики у висвітленні теми нашого дослідження не ставав окремою темою наукового дослідження і розкривається вперше.

Встановлено, що джерельна база дослідження достатня для висвітлення теми нашої магістерської роботи. Вона складається з матеріалів періодики, мемуаристики та бібліографії й хрестоматійних матеріалів. Можна сказати, що пропоновані джерела достатньо репрезентативні та відображають досліджувану проблему. Незначне зменшення необхідної інформації спостерігається лише у проміжку, на початку 1905 р. і в кінці 1907 р., тобто на початку та на спаді революційних подій. Найважливіше значення серед

пропонованих джерел мають матеріали видання «Громадської думки»/«Ради», адже вони діяли протягом значної частини періоду дослідження, звертали увагу суспільно-політичне життя Києва, висвітлювали всю канву передвиборчої боротьби до I та II Державних дум Російської імперії. До наукового обігу залучено більше 75 публікацій преси, серед яких матеріали українського видання «Громадська думка»/«Рада» та російського «Киевлянин». Залучений до наукового обігу джерельний комплекс є достатньо репрезентативним і дозволяє неупереджено та всебічно дослідити суспільно-політичне життя в Києві у 1905–1907 рр. на основі інформації української преси.

Доведено, що вибір теми дослідження, її мета й завдання зумовили потребу в використанні системи принципів, методів (загальнонаукових і спеціально-історичних), які у своїй сукупності склали методологічну основу роботи і дозволили комплексно проаналізувати історіографію проблеми та актуалізований комплекс джерел, окреслити предметне поле суспільно-політичного життя Києва і визначити рівень повноти його відображення на сторінках українських газет 1905-1907 рр.

Визначено, що важливість Києва, як економічного, політичного, релігійно-культурного центру Російської імперії не піддається сумніву. І ми знаходимо цьому підтвердження, аналізуючи українську періодику. Вона публікує значну кількість інформації про міське життя. Також слід зважити й на те, що в Києві існували й інші видання і загалом вся преса міста того часу розвивалась у рідчій загальноімперських процесів, для яких характерними були швидкоплинність видань і жорсткість цензурного контролю. Попри це, всупереч перешкодам, тогочасні газети робили спроби поступово збільшити свій наклад, розширити аудиторію, урізноманітнити тематику матеріалу. Найкраще в Києві, завдяки підтримці влади, це вдавалось російськомовним газетам, а польській та єврейській пресі доводилось справно виконувати роль репрезентантів своїх етнічних груп. Схожий шлях обрала й українська преса, яка так і залишилася справою ентузіастів, не здобувши масового читача.

Такий розвиток масових українськомовних видань, що розпочався на початку ХХ ст., створює можливості для сучасних дослідників до осмислення історичного минулого, прагнення зберегти джерела, примножити набутки попередників. Адже, в нашому випадку, перші українськомовні видання заклали міцний фундамент джерелознавчого вивчення Києва з національно-патріотичним підґрунтям.

Доведено, що в 1905 р., завдяки лібералізації законодавства, розпочався процес створення видання «Громадська думка»/«Рада». З перших днів воно стало унікальним джерелом інформації про життя киян, які належали до різних етносів, соціальних верств, політичних партій, груп. Такий, значною мірою, політичний характер видання зумовив утиски влади. А тому, протягом обмеженого хронологічними рамками часу дослідження, видання неодноразово обмежували в публікуванні матеріалів, накладали штрафи, арештовували редакторів, журналістів, конфісковували матеріали і загалом створювали перешкоди в стабільній роботі. Не зважаючи на це, українська преса активно продовжувала заявляти про себе. Паралельно в цей час активно діяла і партійна преса українських політичних партій. На її сторінках знаходимо інформацію про діяльність РУП (УСДРП), УДП, УРП, УНП, їхні ідеології та програми, з'їзди, спроби об'єднання та обговорення спільних позицій, щодо розвитку національного руху.

Крім українських видань в тогочасному Києві існували й російські газети та партії. Серед найважливіших для правого руху варто виокремити монархічне видання «Киевлянин», яке підтримувалось владою і відповідно критикувало прагнення українців до власного політичного майбутнього. Російські партії в період нашого дослідження ділились на соціалістичні, ліберальні та монархічні і націоналістичні. Соціалісти – РСДРП, відмовились приймати участь у виборах і критикували їх підготовку. Головною ліберальною силою Росії була партія кадетів або конституційних демократів. Саме вона об'єднала в своїх рядах найкращі сили українців, росіян, євреїв та поляків і змогла успішно розпочати підготовку до виборів. Також важливе

значення набирали в цей час праві партії. Консервативне крило цих сил становили партії Правового порядку та Торгово-промисловців. Також існували інші політичні групи, як «Союз русских людей», «Союз русского народа», «Русское Собрание», «Союз російських патріотів». Преса засвідчує, що у зв'язку з посиленням національних рухів поневолених народів, як українців, євреїв, поляків, слабкістю монархії після російсько-японської війни та під час революції, сила та популярність цих партій зростала, а отже вони, за підтримки влади, проводили численні з'їзди, збирали мітинги, випускали друковану літературу та закликали до погромів євреїв.

Останні займали важливе місце в економічному житті Києва і тому викликали ненависть збоку правих рухів. Результатом дій останніх став погром 18-20 жовтня 1905 р., який висвітлювався і тогочасною періодикою та змусив євреїв до подальшої радикалізації, еміграції та вступу в ліберальні, соціалістичні та сіоністські партії. Схожа ситуація спостерігалася і в польській етнічній групі. Їїго верхівка вступила до партії конституційних демократів в прагненні змінити Росію зсередини. Водночас серед поляків відбувався потужний національний рух, який полягав у створенні численних видань, культурних та громадських товариств, а також виникненні партій, що закликали до незалежності Польщі. Це знайшла відображення в часописах.

З'ясовано, що період 1906–1907 рр. став в багато в чому визначальним для українців. Адже в цей з'являються нові видання, як «Нова громада», «Літературно-науковий вісник», продовжили виходити «Громадська думка»/«Рада», створена київська «Просвіта», яка активно діяла на теренах міста і це знаходило відображення в публікаціях національних часописів. На сторінках видання «Громадська думка» /«Рада», містилися численні інформаційні повідомлення, які розповідали читачеві про відкриття, організацію роботи «Просвіти». Поряд із ними на сторінках київських україномовних газет містилося багато статей, автори яких аналізували той чи інший аспект діяльності «Просвіт», висловлювали власні розмірковування стосовно напрямків їхнього подальшого розвитку та значення для

національно-культурного відродження українського народу і т. ін. Саме «Громадська думка»/«Рада» стала флагманом серед українських видань. Газета заявило про себе як про видання політичне. Воно знаходилося в гущавині суспільних подій і особливу активність виявило напередодні виборів до I, а потім – і до II Держаних дум. А тому ця газета писала про всі зміни в українському житті, як про питання мови, українські жіночі товариства, збори селян, національні партії, критикувала чорносотенну пропаганду, публікувала укази уряду з власним аналізом. Поряд легально демократичною пресою існувала і партійна, яка висвітлювала діяльність своїх партій. Зокрема, активними в цей період були Українська соціал-демократична спілка, УСДРП, УНП.

Українська періодика жваво писала й про російські політичні організації, які посилили свою діяльність під час революційних подій 1905–1907 рр. Так соціалісти бойкотували вибори до I Думи, але прийняли участь у кампанії до II. Кадети видавали різноманітну літературу, проводили з'їзди, мітинги, спілкувались і об'єднувались з іншими політичними силами, а тому змогли отримати перемогу в Києві. Але коли відбувся старт виборів до II Думи, то влада почала їм заважати, забороняти їх діяльність і кадети програли виборчу кампанію в місті. Російські монархічні та націоналістичні партії активізувались під час виборів, але не змогли відкинути протиріччя між собою, а тому вибори до I Думи вони програли. На наступних виборчих перегонах їх активність була винагороджена перемогою і Платон, єпископ Чигиринський став депутатом від Києва.

Українська преса засвідчила, що євреї та поляки на виборах до I Думи в основному підтримували кадетів, крім Бунду, який бойкотував вибори. Виборча кампанія до II Державної думи змінила ставлення цих етнічних груп до розвитку Росії. Вони зрозуміли, що демократичні зміни тут не можливі, а тому відбувається відтік електорату від кадетів до національних партій. Зокрема, поляки створюють цілий ряд нових, як польська соціал-демократична партія на Русі» і «Polskie stronictwo narodowe».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

Джерела:

1. [Без назви]. Громадська думка. 1905. № 1. С.1
2. [Без назви]. Рада. 1907. № 225. С.1
3. [Квасницький Г.] Зібрання польської конституційно-демократичної партії в Києві. Громадська думка. 1906. №97. С.3
4. [Коваленко Г.] Російська соціал-демократія і національне питання. Громадська думка. 1906. №106. С.1
5. [Козловська О.] До відомости київських жінок. Громадська думка. 1906. №143. С.1
6. [Лозинський М.] Російська соціал-демократія і національне питання. Громадська думка. 1906. №125. С.1
7. [Павловський М.] Відозва київського відділу загальноросійської спілки рівноправності жінок. Громадська думка. 1906. №177. С.2
8. [Павловський М.] Серед «патріотів. Громадська думка. 1906. №177. С.3
9. [Хотовицький М.] З'їзд євреїв. Громадська думка. 1906. №42. С.2
10. [Хотовицький М.] Ф.Р. Штейнгель, посол до державної думи від Києва. Громадська думка. 1906. №87. С.2
11. «Вождю пера В.И. Пихно от русских патриотов». Киевлянин. 1906. №2. С.4
12. «Жизнь за царя». Киевлянин. 1907. № 37. С.3
13. «Иностранцы избиратели». Киевлянин. 1906. №23. С.3
14. «К Киевскому выбору в Государственную Думу». Киевлянин. 1905. №285. С.2
15. «Кому желательная теперь Государственная Дума». Киевлянин. 1906. №19. С.1
16. «Общее собрание партии правого порядка». Киевлянин. 1907. №11. С.3
17. «Партия правого порядка». Киевлянин. 1905. №330. С.3
18. «Собрание членов партии правого порядка». Киевлянин. 1905. №323. С.3

19. Вибори до державної думи Громадська думка. 1906. № 67. С.1
20. Вибори і національні домагання. Рада. 1906 р. №82. С.1
21. Вітання українських послів. Громадська думка. 1906. № 95. С.1
22. Выборы по губернии. Киевлянин. 1907. № 38. С.1
23. Громадська думка. Щоденна політична, економічна і літературна газета. 1905-1906. Анотований систематичний покажчик. / І. Старовойтенко, Ю. Горбач, Л. Кузьменко. Київ : Темпора, 2011. 454 с.
24. Дорошенко Д. І. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914 рр.). Винипег : Манітоба: Видавнича спілка тризуб, 1949. 167 с.
25. З газет та журналів. Громадська думка. 1906. № 179. С.1
26. З газет та журналів. Громадська думка. 1906. №81. С.2
27. З газет та журналів. Рада. 1906. №22. С.1
28. З'єднані збори монархістів. Громадська думка. 1906. № 175. С.3
29. З'єднання конституційно-прогресивної партії з «спількою 17 октября». Громадська думка. 1906 р. №34. С.3
30. Заборона газет та журналу. Громадська думка. 1906. № 49. С.3
31. Загальні збори партії Народної Свободи. Громадська думка. 1906. № 55. С.3
32. Заметки. Киевлянин. 1905. №272. С.3
33. Заседание Думы. Киевлянин. 1904. № 193. С.3.
34. Збори українців. Громадська думка. 1906. № 17. С.3
35. Збори членів к.-д. партії. Громадська думка. 1906. № 22. С.3
36. Зневага пам'яті Шевченка. Рада. 1906 р. №72. С. 1
37. Із життя партій. Громадська думка. 1906. № 21. С.3
38. Історія України : Хрестоматія / Упоряд. В.М. Литвин. Київ : Наукова думка, 2013. 1056 с.
39. Київ, 14 березня. Громадська думка. 1906 р. №59. С.1
40. Кому воля. Рада. 1906. №6. С.1
41. Конфіскація газет. Громадська думка. 1906. № 131. С.3

42. Конфіскація чорносотенного листка. Громадська думка. 1906. № 74. С.3
43. М.Л. «Просвіта» в Києві. Громадська думка. 1906. №132. С.3
44. Монархічна партія. Громадська думка. 1906 р. №34. С.3
45. Нова монархічна спілка. Громадська думка. 1906. № 175. С.3
46. Нова українська газета. Громадська думка. 1906. № 20. С.3
47. Новий часопис. Громадська думка. 1906. № 22. С.3
48. Нові політичні партії. Громадська думка. 1906. № 15. С.3
49. Освящение стягов подотделов Киевского союза Русского народа. Киевлянин. 1907. № 15. С.3
50. Патріотичне свято. Громадська думка. 1906. № 109. С.3
51. Патріотичний кіоск. Громадська думка. 1906. № 176. С.3
52. Перший день Думи. Громадська думка. 1906. №97. С.2
53. Перші загальні збори к.-д. партії. Громадська думка. 1905. № 1. С.4
54. Перші загальні збори київської «Просвіти». Громадська думка. 1906. №146. С.3-4
55. Пилипович М. Історія повторюється. Рада. 1907. №135. С.1
56. Повідомлення від уряду (Правительства) про вибори до Державної Думи. Рада. 1906. №4. С.1
57. Повідомлення від уряду (Правительства) про вибори до Державної Думи (далі). Громадська думка. 1906 р. №5. С.1
58. Польско-еврейский конституционно-демократический союз. Киевлянин. 1906. №31. С.2
59. Посли до Державної Думи. Володимир Шемет. Громадська думка. 1906. №89. С.4
60. Потайна типографія. Громадська думка. 1906. № 32. С.3
61. Савенко А. И. Заметки. Киевлянин. 1907. № 34. С.2
62. Савенко А. И. Заметки. Киевлянин. 1906. №23. С.4
63. Самійленко В. Як я перейшов од слова до ... думки. Громадська думка. 1905. № 1. С.1

64. Сборище в університеті». Киевлянин. 1905. №279. С.3
65. Спілка правих партій. Громадська думка. 1906. № 27. С.3
66. Спростовання. Громадська думка. 1906. № 50. С.3
67. Среди газет. Киевлянин. 1905. №303. С.3
68. Старовойтенко І., Горбач Ю. «Рада» – щоденна українська газета Наддніпрянщини. Показчик змісту (1906-1908 роки). Видання в 3-х томах. Т.І. Київ : Темпора, 2021. 1224 с.
69. Счезни, маро! Рада. 1906. №2. С.1
70. Товариство «Просвіта». Громадська думка. 1906. № 122. С.3
71. У Києві. Громадська думка. 1905. № 1. С.1
72. У Києві. Громадська думка. 1906. № 10. С.3
73. У Києві. Громадська думка. 1906. № 18. С.3
74. У Києві. Громадська думка. 1906. № 3. С.3
75. У Києві. Громадська думка. 1906. № 50. 4 с.
76. У Києві. Громадська думка. 1906. № 8. С.3
77. У Києві. Громадська думка. 1906. № 9. С.3
78. Чикаленко Є.Х. Спогади (1861-1907). Нью-Йорк : Укр. Вільна Акад. Наук у США, 1955. 502, [2] с.
79. Шульгин В.В. Заметки. Киевлянин. 1905. № 292. С.2
80. Шульгин В. В. Заметки. Киевлянин. 1905. № 290. С.1
81. Шульгин В. В. Заметки. Киевлянин. 1905. № 291. С.1
82. Шульгин В. В. Заметки. Киевлянин. 1905. № 296. С.3

Монографії, статті:

83. Gilbert G. Crisis and Decline: The Radical Right Movement in the Russian Empire, 1900-1914. A thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. August 2014. School of History. 303 p.
84. Hillis F. Children of Rus, Right Bank Ukraine and the Invention of a Russian Nation, Ithaca : Cornell University Press, 2013, xvi + 329 p.

85. Hillis F. Migration Mobility and Political Conflict in Late Imperial Kiev anh. Studies of world migrations. Chicago, and Springfield : University of Illinois press Urbana. 2006. С.25-42.
86. Melentyeva M. The Constitutional Democrats and the Jews: National Election Campaigns in Kiev Province, 1905-1912. Doctor of Philosophy. Department of History and Classics University of Alberta. 2018. 320 p.
87. Staliūnas D., Aoshima Y. The Tsar, The Empire, and The Nation. Edited by Darius Staliūnas and Yoko Aoshima Dilemmas of Nationalization in Russia's Western Borderlands, 1905-1915. Budapest-New York : Central European University Press. 2021. 400 с.
88. Yurchenko V. The position of ukrainian-language periodical press in Kyiv during and after the revolution of 1905-1907. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/studii/en/studii-2013/yurchenko%20victoria.pdf> (дата звернення – 13.02.2023)
89. Баженов Л. В. З історії польської преси в Україні на початку ХХ ст. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. 2008. № 1. С. 79-85.
90. Басенко І. В. Характеристика щоденної суспільно-політичної преси Києва за матеріалами цензурних звітів (1907-1916 рр.). Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2013. Т. 143. С. 15-20.
91. Березовський О.М. Сучасна вітчизняна історіографія про пресу українських політичних партій в Російській імперії початку ХХ ст. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71952/32-Berezovski.pdf?sequence=1> (дата звернення – 23.01.2023)
92. Березовський О.М. Друковані періодичні органи українських партій Наддніпрянщини 1905-1914 рр. у вітчизняній історіографії. Сумська старовина. №№XXVIII-XXIX. 2009. С.198-205.
93. Білобровець О.М. Польська преса в громадсько-політичному житті України в роки першої світової війни. Intermarum 2014 №1. С.173-182.

94. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. Київ: Критика, 1998. 334 с.
95. Газета «Рада» URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/963182.html> (дата звернення – 03.12.2022)
96. Гаухман М. Формування «малоросійської позиції» газети «Киевлянин» у 1917 р.: причинки до краху «малоросійського проекту». Краєзнавство. 2017. №3-4. С.49-67.
97. Георгієвська В.В. Соціал-демократична преса Східної України початку ХХ століття. Всеукраїнська науково-практична конференція. Збірник наукових праць. Полтава. 2-3 жовтня 2014 р. С.29-33
98. Головченко В.І. Від «Самостійної України» до Союзу Визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. Харків : «Майдан» Видавничо-поліграфічна фірма, 1996. 189 с.
99. Грицак Я. Й. Нариси з історії України: формування модерної української нації. Київ : Генеза, 2000. 249 с.
100. Гула Р. В. «Киевлянин» та суспільно-політичні рухи в Україні: 1900-1914 роки : автореф. дис. ... канд.іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ : 2003. 20 с.
101. Гула Р. В. «Українське питання» у редакційній політиці газети «Киевлянин» у 1905-1912 роках. Військово-науковий вісник. 2014. Вип. 22. С. 3-15.
102. Гула Р. В. Аналіз і критика поглядів М. С. Грушевського на сторінках видання «Киевлянин» у 1906–1907 рр. Архіви України. 2014. № 1. С. 38-43.
103. Гула Р. В. Антисемітизм як складова частина монархічної ідеології та його прояви у роки першої російської революції 1905-1907 рр. (за матеріалами монархічної преси). Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. 2013. Вип. 20. С. 152-156.

104. Гула Р. В. Історичний, географічний та етнічний аспекти єврейського питання в Російській імперії в редакторській політиці газети «Киевлянин» у 1900-1914 рр. Гілея: науковий вісник. 2013. № 77. С. 1-11.
105. Гула Р. В. Національна ідея як основа патріотизму української нації та її аналіз і критика на сторінках видання «Киевлянин» у 1900-1914 рр. Архіви України. 2013. № 1. С. 98-106.
106. Гула Р. В. Політичний аспект єврейського питання у подіях першої російської революції на сторінках видання «Киевлянин». Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 81. С. 163-165.
107. Гула Р.В. «Киевлянин» та політичні аспекти єврейського питання в Україні у жовтні 1905 р. на сторінках видання. Проблеми політичної історії України. 2010. Випуск 5. С.98-107.
108. Добржанський С. Губернські міста Правобережжя: порівняльний аналіз розвитку в другій половині XIX – на початку XX ст. Краєзнавство. 2017. №1-2. С.169-174.
109. Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900-1919 рр.). Дніпродзержинськ: видавничий відділ ДДТУ. 2004. 379 с.
110. Животко А. П. Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 1999. 368 с.
111. Загоруйко Р. Газети Києва 1905-1914 рр. як джерело вивчення діяльності товариств «Просвіта» в Наддніпрянській Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2012. Вип. 113. С. 22-25.
112. Ігнатенко В. Українська преса 1905-1907 рр. URL: <https://vpered.wordpress.com/2015/01/15/ihnatenko-ukrainska-press-1905-1907/> (дата звернення – 02.12.2022)
113. Історичне джерелознавство: Підручник / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; Гол. ред. С. В. Головка. Київ : Либідь, 2002. 488 с.

114. Казьмирчук М.Г. Соціально-економічний розвиток Київської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.). Автореф. дис. докт. іст. наук. 07.00.01. Переяслав-Хмельницький : 2012. 37 с.
115. Кирьянов І.К. Российские парламентарии начала XX века: новые политики в новом политическом пространстве. Дисерт. докт. ист. наук. Пермь : 2009. 537 с.
116. Кобинець А.В. «Громадська думка» / «Рада» (1905-1914 рр.) – перша щоденна українськомовна газета Наддніпрянської України: утвердження національної ідеї : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08 Київ : 2005. 20 с.
117. Конституційно-демократична партія (Росія) URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_\(%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_(%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F)) (дата звернення – 13.01.2023)
118. Крупський І. Українська преса Наддніпрянщини 1905-1914 рр.: формування мережі, еволюція висвітлення суспільно-політичної тематики. МАГІСТЕРІУМ. Випуск 22. Журналістика. С.57-61.
119. Кудряченко А. І. Політична історія України XX століття: Підручн. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2006. 696 с.
120. Куцик Р.Р. Динаміка розвитку періодики у Києві напередодні та під час першої світової війни: статистичний аналіз. Сторінки історії: збірник наукових праць. Вип. 50. С.88-98.
121. Кучернюк І. В. Часопис «Рідний край» в суспільно-політичному та культурному житті України (1905-1916 рр.). Дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Київ: 2016. 180 с.
122. Левчук О.В. Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.). Дис. канд. іст. наук. 07.00.06. Київ : 2018. 280 с.

123. Левчук О.В. Дозвілля у повсякденному житті киян початку ХХ ст.(за матеріалами місцевих газет). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 48. С.230-233.
124. Левчук О.В. Етноправові особливості київського повсякдення 1905-1914 рр. (за матеріалами місцевих газет). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: «Історія». Київ : 2017. № 3 (134). С. 42-47.
125. Мартинюк О. В. Російський націоналізм як соціально-політичний феномен у виборчому процесі Правобережної України (1906–1912 рр.). Дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ : 2016. 261 с.
126. Махонина С. Я. История русской журналистики начала XX века. Учебно-методический комплект (Учебное пособие, Хрестоматия). Москва : Флинта: Наука, 2004. 368 с.
127. Милько В. Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906-1917): монографія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. 396 с.: табл.
128. Молчанов В.Б. Революція 1905-1907 в Україні URL: http://www.history.org.ua/?termin=Revoliutsiia_1905 (дата звернення – 04.12.2022).
129. Обершт О. М. «Українське питання» в ідеях російських націоналістів на початку ХХ ст. Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 106. С. 46-52.
130. Обершт О. М. Російський націоналістичний рух в Україні: ідеологія та практика. Питання історії України. 2013. Т. 16. С. 193-196.
131. Обершт О. М. Російський націоналістичний рух на Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст.: ідеологія та практика: дис. ... канд. іст. наук. Чернівці : 2017. 185 с.
132. Опанашук П. Газета «Рада» як осередок українського національно-культурного руху (1906-1914 рр.). Наукові записки з історії України (24). С. 152-158.

133. Опанащук П. Діяльність української преси в контексті виборів до Другої державної думи (на матеріалах газети «Рада» (1906-1907 рр.). Часопис української історії (5).С. 60-64.
134. Опанащук П. Діяльність української преси в умовах цензурної політики російського уряду (1906-1914 рр.). Волинські історичні записки (1). С. 49-57.
135. Осьмак В.А. Путівники XIX – початку XX ст. як складова київського тексту (до постановки проблеми). Наукові записки. Том 88. Теорія та історія культури. С.28-31.
136. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX-початок XX століття : зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Київ : [Вид-во «Іван Федоров»], 1999. 248 с.
137. Панькова С. М. Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця XIX – початку XX ст. Дис. канд. іст. наук. 07.00.06. Київ : 2018. 305 с.
138. Половинчак Ю. М. Боротьба газети «Киевлянин» з українством наприкінці XIX - початку XX століття [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ : 2007. 23 с.
139. Половинчак Ю. М. Матеріали газети «Киевлянин» як джерело дослідження «українського питання» в Російській імперії кінця XIX – початку XX ст. Бібліотечний вісник. 2006. № 3. С. 20-23.
140. Революція 1905-1907 в Україні URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F_1905%E2%80%941907_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (дата звернення – 04.12.2022).
141. Сарбей В. (отв. ред.). История Киева в трех томах. Том 2. Киев периода позднего феодализма и капитализма. Київ : Наукова думка, 1983. 471 с.
142. Сарбей В. Г. Національне відродження України / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. Київ : Альтернативи, 1999. Т.9. 336 с.

143. Сарнацький О.П. Ставлення та дії верхівки Російської імперії щодо українських політичних партій у Наддніпрянщині наприкінці XIX – початку XX ст. Проблеми політичної історії України. 2018. Вип. 13. С.24-38.
144. Старовойтенко І. Володимир Леонтович і перша щоденна українська газета «Громадська думка» (1905-1906) та її наступниця «Рада» (1906-1914). Бібл. вісн. 2007. №2. С. 34-38.
145. Стеценко В.І. Регіональна мережа цензурних органів в українських губерніях російської імперії (1905-1917 рр.): особливості функціонування та кадрової комплектації. «Colloquium-journal». 2020. №17 (69). HISTORICAL SCIENCES. С.1-6.
146. Стеценко В.І. Цензура в українських губерніях Російської імперії в період «столипінської модернізації». Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія історичні науки. 2018. Т.29. (68). №1. С.30-38.
147. Тимошенко О. Громадсько-політичне життя Наддніпрянської України в роки російської революції 1905-1907 рр. Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2014. Вип. 17-18. С.256-265.
148. Тицький С.І. Еволюція етнополітичного простору міста Києва у 1900 – 1907 роках (Історичний аспект). Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Київ : 2011. 23 с.
149. Тишкевич О.В. I-IV Державні думи та українська справа (на матеріалах газет київського генерал-губернаторства 1907-1914 рр.). Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2019. №3. Т.30 (69). С.42-48.
150. Тишкевич О.В. Особливості становлення та розвитку газетної справи на території Київського генерал-губернаторства в пореформений період. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: історичні науки. 2018. Т. 29 (68). №2. С.67-73.
151. Ткаченко І. Українська преса й український читач Наддніпрянської України (1905–1914). Слово і Час. 2010. № 12. С. 23-31.

152. Токаленко П.О. Історіографія подій першої Російської революції в пострадянські часи. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 30 (69). № 3. 2019. С.49-56.
153. Труды інституту книгознавства / за ред. Юр. Меженко; Укр. наук. ін-т книгознавства. Ігнатієнко, Варфоломій Андріанович (1892-1937). Т. IV: Бібліографія української преси 1816-1916; Укр. наук. ін-т книгозн. Харків: Державне видавництво України. 1930. 288 с.
154. Федьков О.М. Українська соціал-демократична спілка на початку ХХ ст. у пошуках ідейно-політичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.
155. Щербак Н. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець ХVІІІ - початок ХХ століття). К : 2005. 616 с.
156. Яремчук В. Д. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899-1918 рр.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 504 с.